काढला जातो याकरता जमा केलेल्या सर्व तथ्यांचे विश्लेषण करणे हे अतिशय आवश्यक असते कारण त्यावरूनच योग्य असा निष्कर्ष निघू शकतो याकरता तथ्यांचे संपादन करणे तथ्यांचे सांकेतीकरण करणे तथ्यांचे वर्गीकरण करणे आशय विश्लेषण करणे तसेच सारणीयन करणे आवश्यक असते या सर्व प्रक्रियांचा उपयोग करून तथ्यांचा योग्य अर्थ लावावा लागतो हा अचूक अर्थ निघाल्यानंतर संशोधन अहवाल तयार करणे अत्यावश्यक ठरते संशोधन अहवाल तयार करत असताना तो सामान्य पर्यंत पोहोचला पाहिजे तो वस्तुनिष्ठ असावा तो इतर संशोधकांना मार्गदर्शक असावा तो राज्य सरकार केंद्र सरकार थोडक्यात संपूर्ण देशाकरता उपयुक्त असावा हा अहवाल वैज्ञानिक पद्धतीने अचूक असावा लागतो या अहवालामध्ये कुठल्याही समस्येवर उपाययोजना सांगितलेली असते थोडक्यात संपूर्ण संशोधनाचा निष्कर्ष या अहवालामध्ये दिलेला असतो अशाप्रकारे वरील सर्व बाबींचा अभ्यास पूर्ण करून भूगोल विषयातील संशोधन पूर्ण होते.

संदर्भ सुची —

- SaravanabelP. Research Methodology', 1987
- Seltiz C, & Others, Research Methods in Social Relations', 1965
- Young P. V., Scientific Social Surveys and Research', 1949
- डॉ. सुधीर भटकर, डॉ. विनोद निताळे — संशोधन पद्धती.
- प्रा. वा.मा पाटील, — संशोधन पद्धती.
- डॉ. सुधीर बोधनकर, — सामाजिक संशोधन पद्धती.
- वाजपेयी एस. आर, सामाजिक अनुसंधान तथा सर्वेक्षण,१९६२
- डॉ. भांडारकर, पी. एल., एसामाजिक संशोधन पद्धती, १९८७

Scanned by CamScanner

ISSN : 2278-9308
April, 2023

महत्त्वाचा असतो कुठलेही संशोधन हे संशोधन आराखडा तयार केल्याशिवाय पूर्ण होत नाही संशोधनाची व्याख्या पुढीलप्रमाणे सांगता येईल. रसेल लॉक यांच्या मते विशिष्ट घटनेची किंवा समस्येची संबंधित निष्कर्ष प्रस्थापित करण्यासाठी तिचे संशोधन करण्यापूर्वीच संशोधन कार्यातील संभाव्य परिस्थितीच्या संदर्भात काही निर्णय घेण्याच्या प्रक्रियेला संशोधन आराखडा असे म्हणतात संशोधन आराखड्यातून अचूक निष्कर्ष काढतात उपलब्ध तथ्यांचे संकलन करणे त्याचा अर्थ लावणे त्या तथ्यांची चौकशी करणे तसेच संशोधनाच्या उद्देशाशी तुलना करणे कुठलेही संशोधन करत असताना नमुना निवड पद्धतीचा वापर करणे संशोधन आराखडा तयार करत असताना पुढील घटक महत्त्वाचे आहे. ज्यामध्ये नमुना चाचणी आराखडा निरीक्षण आराखडा सांख्याशास्त्रीय आराखडा कार्यान्वीकरणासंबंधी आराखडा महत्त्वाचे आहेत संशोधन आराखड्यानंतर संशोधन पूर्ण करण्याकरता नमुना निवडावा लागतो नमुना निवड करत असताना दोन पद्धती आहेत एक जनगणना पद्धती दोन नमुना पद्धती नमुना निवड पद्धती म्हणजे ज्या ठिकाणचे संशोधन करायचे आहे त्यातील एक छोटासा नमुना गट निवडला जातो व त्याचे निष्कर्ष जे आहे ते संपूर्ण मोठ्या प्रमाणातील घटकाचे मानले जातात नमुना निवड ची व्याख्या पुढीलप्रमाणे सांगता येईल फ्रँक मार्टल यांच्या मते नमुना हा शब्द एखाद्या एकाचा किंवा संपूर्ण समूहाच्या एका भागाला लागू पडतो हा एक भाग समग्र प्रतिनिधी म्हणून निवडला जातो व तसे मानले जाते. नमुना निवड करत असताना समग्रहाची एकरूपता प्रतिनिधी निवडण्याची शक्यता निष्कर्षाची पर्याप्तता असणे आवश्यक असते सामाजिक संशोधनामध्ये नमुना निवड नंतर तथ्य संकलन करणे अत्यावश्यक असते यामध्ये ज्या विषयावर संशोधन करीत आहे त्यासंबंधी संपूर्ण माहिती ही जमा करावी लागते यामध्ये प्राथमिक माहिती द्वितीय माहिती यांचा प्रामुख्याने समावेश होतो प्राथमिक स्त्रोतामध्ये प्रत्यक्ष निरीक्षण प्रश्नावली अनुसूची व मुलाखत यांचा समावेश होतो तर द्वितीय स्त्रोतांमध्ये व्यक्तिगत प्रलेख आत्मचरित्रे जीवन चरित्रे दैनंदिनी पत्रे आठवणी यांचा समावेश होतो ही प्राथमिक व द्वितीय माहिती कुठल्याही संशोधना करता अतिशय महत्त्वपूर्ण असते सामाजिक संशोधनाच्या साठी निरीक्षण करणे अतिशय महत्त्वाचे असते सीए मोझर यांच्या मते प्रामुख्याने कान आणि वाणी याहून डोळ्यांचा स्वतंत्र प्रयोग करणे म्हणजे निरीक्षण होय निरीक्षणासाठी इंद्रियाचा उपयोग प्रत्यक्ष अध्ययन विश्वसनीयता सूक्ष्म निरीक्षण वैज्ञानिकता कार्यकारण संबंध तसेच त्यांचा पडताळा करणे आवश्यक असते निरीक्षणाची प्रक्रिया पार पाडल्यानंतर पुढील महत्त्वाचा टप्पा म्हणजे मुलाखत हा होय मुलाखतीला कुठलेही संशोधनामध्ये अतिशय महत्त्वाचे असे स्थान आहे गुडे व हॉट यांच्या मते मुलाखत ही मुलता सामाजिक अंतर क्रियेची प्रक्रिया आहे कोणती मुलाखत घेत असताना माहिती प्राप्त करून घ्यावी लागते गृहीत कृत्य अशी मुलाखतीचा संबंध शोधावा लागतो माहिती संकलित करणे अतिरिक्त माहिती प्राप्त करणे खाजगी व गोपनीय माहिती जमा करणे मुलाखतीमध्ये आवश्यक आहे कुठलेही संशोधन कार्य करत असताना प्रश्नावली शिवाय ते पूर्ण होत नाही प्रश्नावलीचे अनेक भिन्न स्वरूप आहेत त्यातील आपल्या संशोधनानुसार प्रश्नावली ची निवड करावी लागते प्रश्नावलीची व्याख्या पुढीलप्रमाणे सांगता येईल.

विल्सन गी यांच्या मते विस्तृत क्षेत्रात मोठ्या संख्येने पसरलेल्या अथवा एखाद्या निवडलेल्या छोट्या क्षेत्रात पसरलेल्या लोकांकडून मर्यादित प्रमाणात तथ्य संकलन करण्याची सरळ पद्धती म्हणजे प्रश्नावली होय प्रश्नावली मध्ये मोठ्या प्रमाणात तथ्य संकलन केल्या जाते प्रश्नावलीची गुप्तता राखणे अतिशय महत्त्वाचे असते प्रश्नावली मध्ये विशेषता वस्तुनिष्ठ प्रश्नांचा समावेश करणे अतिशय आवश्यक असते. प्रश्नावलीचे अनेक प्रकार पडतात यामध्ये बंदिस्त प्रश्नावली मुक्त प्रश्नावली चित्रमय प्रश्नावली मिश्रित प्रश्नावली यांचा समावेश होतो प्रश्नावली पूर्ण केल्यानंतर अनुसूची हा संशोधनातील महत्त्वाचा टप्पा आहे संशोधकांनी संशोधन करत असताना आवश्यक तथ्ये कुठून उपलब्ध होऊ शकतील याचा अंदाज घ्यावा लागतो त्यावरून संशोधनाचे स्वरूप ठरते या लेखी सूचीला अनुसूची असे म्हणतात संशोधन विषय लक्षात घेऊन कुठलाही संशोधक अनुसूची तयार करीत असतो अनुसूची व्याख्या वेबस्टर यांच्या मते अनुसूची म्हणजे प्रश्नांची औपचारिक अथवा विशिष्ट विषयाची अनुक्रमानुसार बनवलेली यादी किंवा सूची होय अनुसूची वर्गीकरण अनुसूची लेखी अनुसूची मूल्यांकन अनुसूची निरीक्षण अनुसूची मुलाखत अनुसूची संस्थात्मक अनुसूची असे प्रकार पडतात तथ्यांचे विश्लेषण कुठल्याही संशोधनात मूळ सुरुवात ही एखाद्या प्रश्नाच्या शोधण्यावरून होत असते मग त्या आधारित साहित्य गोळा करून त्या समस्येवर उपाय

Scanned by CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal

Impact Factor -(SJIF) -8.632, Issue NO, (CDXI) 411-B

ISSN : 2278-9308
April, 2023

महत्त्वाचा असतो कुठलेही संशोधन हे संशोधन आराखडा तयार केल्याशिवाय पूर्ण होत नाही संशोधनाची व्याख्या पुढीलप्रमाणे सांगता येईल. रसेल लॉक यांच्या मते विशिष्ट घटनेची किंवा समस्येची संबंधित निष्कर्ष प्रस्थापित करण्यासाठी तिचे संशोधन करण्यापूर्वीच संशोधन कार्यातील संभाव्य परिस्थितीच्या संदर्भात काही निर्णय घेण्याचा प्रक्रियेला संशोधन आराखडा असे म्हणतात संशोधन आराखड्यातून अचूक निष्कर्ष काढतात उपलब्ध तथ्यांचे संकलन करणे त्याचा अर्थ लावणे त्या तथ्यांची चौकशी करणे तसेच संशोधनाच्या उद्देशाशी तुलना करणे कुठलेही संशोधन करत असताना नमुना निवड पद्धतीचा वापर करणे संशोधन आराखडा तयार करत असताना पुढील घटक महत्त्वाचे आहे. ज्यामध्ये नमुना चाचणी आराखडा निरीक्षण आराखडा संख्याशास्त्रीय आराखडा कार्यान्वीकरणासंबंधी आराखडा महत्त्वाचे आहेत संशोधन आराखड्यानंतर संशोधन पूर्ण करण्याकरता नमुना निवडावा लागतो नमुना निवड करत असताना दोन पद्धती आहेत एक जनगणना पद्धती दोन नमुना पद्धती नमुना निवड पद्धती म्हणजे ज्या ठिकाणचे संशोधन करायचे आहे त्यातील एक छोटासा नमुना गट निवडला जातो व त्याचे निष्कर्ष जे आहे ते संपूर्ण मोठ्या प्रमाणातील घटकाचे मानले जातात नमुना निवड ची व्याख्या पुढीलप्रमाणे सांगता येईल फ्रँक मार्टल यांच्या मते नमुना हा शब्द एखाद्या एकाचा किंवा संपूर्ण समूहाच्या एका भागाला लागू पडतो हा एक भाग समग्र प्रतिनिधी म्हणून निवडला जातो व तसे मानले जाते. नमुना निवड करत असताना समग्रहाची एकरूपता प्रतिनिधी निवडण्याची शक्यता निष्कर्षाची पर्याप्तता असणे आवश्यक असते सामाजिक संशोधनामध्ये नमुना निवड नंतर तथ्य संकलन करणे अत्यावश्यक असते यामध्ये ज्या विषयावर संशोधन करीत आहे त्यासंबंधी संपूर्ण माहिती ही जमा करावी लागते यामध्ये प्राथमिक माहिती द्वितीय माहिती यांचा प्रामुख्याने समावेश होतो प्राथमिक स्त्रोतामध्ये प्रत्यक्ष निरीक्षण प्रश्नावली अनुसूची व मुलाखत यांचा समावेश होतो तर द्वितीय स्त्रोतांमध्ये व्यक्तिगत प्रलेख आत्मचरित्रे जीवन चरित्रे दैनंदिनी पत्रे आठवणी यांचा समावेश होतो ही प्राथमिक व द्वितीय माहिती कुठल्याही संशोधना करता अतिशय महत्त्वपूर्ण असते सामाजिक संशोधनाच्या साठी निरीक्षण करणे अतिशय महत्त्वाचे असते सीए मोझर यांच्या मते प्रामुख्याने कान आणि वाणी याहून डोळ्यांचा स्वतंत्र प्रयोग करणे म्हणजे निरीक्षण होय निरीक्षणासाठी इंद्रियाचा उपयोग प्रत्यक्ष अध्ययन विश्वसनीयता सूक्ष्म निरीक्षण वैज्ञानिकता कार्यकारण संबंध तसेच त्यांचा पडताळा करणे आवश्यक असते निरीक्षणाची प्रक्रिया पार पाडल्यानंतर पुढील महत्त्वाचा टप्पा म्हणजे मुलाखत हा होय मुलाखतीला कुठलेही संशोधनामध्ये अतिशय महत्त्वाचे असे स्थान आहे गुडे व हॉट यांच्या मते मुलाखत ही मुलतः सामाजिक अंतर क्रियेची प्रक्रिया आहे कोणती मुलाखत घेत असताना माहिती प्राप्त करून घ्यावी लागते गृहीत कृत्य अशी मुलाखतीचा संबंध शोधावा लागतो माहिती संकलित करणे अतिरिक्त माहिती प्राप्त करणे खाजगी व गोपनीय माहिती जमा करणे मुलाखतीमध्ये आवश्यक आहे कुठलेही संशोधन कार्य करत असताना प्रश्नावली शिवाय ते पूर्ण होत नाही प्रश्नावलीचे अनेक भिन्न स्वरूप आहेत त्यातील आपल्या संशोधनानुसार प्रश्नावली ची निवड करावी लागते प्रश्नावलीची व्याख्या पुढीलप्रमाणे सांगता येईल.

विल्सन जी यांच्या मते विस्तृत क्षेत्रात मोठ्या संख्येने पसरलेल्या अथवा एखाद्या निवडलेल्या छोट्या क्षेत्रात पसरलेल्या लोकांकडून मर्यादित प्रमाणात तथ्य संकलन करण्याची सरळ पद्धती म्हणजे प्रश्नावली होय प्रश्नावली मध्ये मोठ्या प्रमाणात तथ्य संकलन केल्या जाते प्रश्नावलीची गुप्तता राखणे अतिशय महत्त्वाचे असते प्रश्नावली मध्ये विशेषता वस्तुनिष्ठ प्रश्नांचा समावेश करणे अतिशय आवश्यक असते. प्रश्नावलीचे अनेक प्रकार पडतात यामध्ये बंदिस्त प्रश्नावली मुक्त प्रश्नावली चित्रमय प्रश्नावली मिश्रित प्रश्नावली यांचा समावेश होतो प्रश्नावली पूर्ण केल्यानंतर अनुसूची हा संशोधनातील महत्त्वाचा टप्पा आहे संशोधकांनी संशोधन करत असताना आवश्यक तथ्ये कुठून उपलब्ध होऊ शकतील याचा अंदाज घ्यावा लागतो त्यावरून संशोधनाचे स्वरूप ठरते या लेखी सूचीला अनुसूची असे म्हणतात संशोधन विषय लक्षात घेऊन कुठलाही संशोधक अनुसूची तयार करीत असतो अनुसूची व्याख्या वेबस्टर यांच्या मते अनुसूची म्हणजे प्रश्नांची औपचारिक अथवा विशिष्ट विषयाची अनुक्रमानुसार बनवलेली यादी किंवा सूची होय अनुसूची वर्गीकरण अनुसूची लेखी अनुसूची मूल्यांकन अनुसूची निरीक्षण अनुसूची मुलाखत अनुसूची संस्थात्मक अनुसूची असे प्रकार पडतात तथ्यांचे विश्लेषण कुठल्याही संशोधनात मुद्दा सुरुवात ही एखाद्या प्रश्नाच्या शोधण्यावरून होत असते मग त्या आधारित साहित्य गोळा करून त्या समस्येवर उपाय

Scanned by CamScanner

संशोधन करत असताना त्याचे काही उद्देश ठरवणे आवश्यक असते सामाजिक संशोधनाचा उद्देश हा त्या विषयाच्या ज्ञानाचा विकास करणे त्या विषयाचा सामाजिक जीवनामध्ये असलेला अंतर्भाव पाहणे त्या विषयातील संशोधनामुळे मानवी कल्याण करण्याचा प्रयत्न करणे उपलब्ध झालेल्या तथ्यांचे वर्गीकरण करणे आणि संशोधनातील कारकांचा कार्यकारण भाव शोधणे हे महत्त्वाचे उद्देश आहेत सामाजिक संशोधन करत असताना काही गृहीते अतिशय महत्त्वपूर्ण असतात ज्यांचा अभ्यास करणे हे अनिवार्य आहे यामध्ये कुठल्याही विषयाचा वस्तुनिष्ठ अभ्यास करणे त्या विषयाचे सामाजिक निकष पडताळून पाहणे त्या विषयातील विविध घटकातील कार्यकारण संबंध शोधून ठेवणे कुठलाही निष्कर्ष काढण्यापूर्वी प्रतिनिधिक नमुने घेणं हा निष्कर्ष काढण्यासाठी वैज्ञानिक पद्धतीचा अवलंब करणे गरजेचे ठरते कुठल्याही विषयाचे सामाजिक संशोधन करत असताना त्या संशोधनाचे काही प्रकार पडतात उदाहरणार्थ मौलिक संशोधन यात सामाजिक जीवन आणि घटना यांच्या आधारे मौलिक नियम शोधून काढले जातात कुठल्याही विषयात नवीन ज्ञान प्राप्त करणे व पूर्वज्ञानाचे पुनर्परीक्षण करणे त्याचे शुद्धीकरण करणे हा सिद्धांताचा मुख्य उद्देश असतो या सिद्धांतामध्ये कुठल्याही समस्येचे मूलभूत कारण शोधण्याचा प्रयत्न केला जातो व ती समस्या सोडवण्यासाठी त्या संशोधकाला अतिशय कष्ट घ्यावे लागतात सातत्यपूर्ण प्रयत्न करावे लागतात उदाहरणार्थ विविध शास्त्रज्ञांनी लावलेले त्यांचे शोध व सिद्धांत शुद्ध संशोधनाप्रमाणेच व्यवहारिक संशोधन हा सुद्धा एक सामाजिक संशोधनाचा प्रकार आहे यामध्ये मिळालेल्या ज्ञानाचा उपयोग सामाजिक कार्यासाठी कसा करता येईल हे पाहिले जाते सामाजिक संशोधनाचे महत्त्व आज संपूर्ण जगामध्ये विविध शास्त्रांमध्ये संशोधन केले जाते त्यामध्ये सामाजिक शास्त्रातील संशोधन हे आघाडीवर आहे कारण संपूर्ण मानव समूह यांचे जे दैनंदिन जीवनातील समस्या आहेत त्या समस्यांचे मूळ शोधणे त्यावरील उपाय शोधणे हे अत्यंत गरजेचे आहे जेणेकरून मानवी जीवन हे अधिकाधिक सुखकारक करता येईल या उद्देशाला डोळ्यासमोर ठेवून अनेकविध प्राध्यापक संशोधक मार्गदर्शक सामाजिक संशोधन कार्य करताना दिसतात सामाजिक संशोधन कार्य केल्यामुळे सर्व मानव जातीचे कल्याण होऊ शकते हे संशोधन कार्य करत असताना विद्यमान ज्ञानसंग्रहात भर पडणे हा सुद्धा एक महत्त्वाचा उद्देश असतो तसेच आपापल्या विषयातील ज्या चुकीच्या संकल्पना आहेत त्या संकल्पना मोडून काढणे हा सुद्धा एक प्रमुख उद्देश असतो. थोडक्यात त्यामुळे आतापर्यंत असलेले अज्ञान दूर होते संशोधकाने सामाजिक शास्त्रात केलेले संशोधन संपूर्ण मानव जाती करता कल्याणकारक ठरते तसेच विविध सरकारी सामाजिक संघटना अशासकीय संघटना यांना त्यांचे नियोजन करण्यासाठी सहाय्यभूत ठरते भूगोल विषयातील संशोधन प्रक्रिया इतर सामाजिक शास्त्राप्रमाणे भूगोल हा सुद्धा एक महत्त्वपूर्ण विषय असून या विषयाच्या संशोधन प्रक्रियेचा अर्थ समजून घेणे आवश्यक आहे भूगोल विषयातील संशोधन प्रक्रियेमध्ये पुढील टप्पे पडतात ज्यामध्ये समस्या सूत्र करणे त्यावर गृहीत कृत्यांची निर्मिती त्यावरून संशोधन आराखडा तयार करणे नमुना निवड करणे सर्व तथ्यांचे संकलन करून त्याचे वर्गीकरण करणे काढलेल्या तथ्यांचे विश्लेषण करणे त्यावरून निष्कर्ष काढणे आणि सर्वात शेवटी अहवाल लेखन करणे महत्त्वाचे असते याद्वारे आपण भूगोल किंवा इतर कुठल्याही सामाजिक शास्त्रातील सामाजिक संशोधन प्रक्रिया करू शकतो यामधील पहिली पायरी म्हणजे समस्या सूत्र हे होय समस्या सूत्र म्हणजे कुठलेही संशोधन करण्याकरता त्या विषयातील सर्वप्रथम समस्या शोधणे हे अतिशय महत्त्वाचे आहे समस्येचा अर्थ समजून घेणे समस्येची व्याख्या करणे त्यानंतर समस्येच्या संशोधनाची निवड करणे समस्या सूत्र प्रक्रियेचे विश्लेषण करणे समस्या सूत्रनाच्या प्रक्रियेतील घटकांचा अभ्यास करणे ह्या बाबी महत्त्वाच्या आहेत कुठलीही समस्या सूत्र निर्धारित करत असताना त्याचे क्षेत्र निश्चित करावी लागते तसेच त्या विषयातील एकरूपता शोधून त्या विषयाची व्यापकता पहावी लागते त्या विषयाचे निरीक्षण करून त्याचे निराकरण करून उपाययोजना शोधावी लागते सामाजिक शास्त्राची संशोधनाची दुसरी पायरी म्हणजे गृहीत कृत्ये होय गृहीत कृत्यांची व्याख्या पुढीलप्रमाणे सांगता येईल.

टी.बी यंग यांच्या मते कार्यवाहक गृहीत कृत्य हा एक केंद्रीय कार्यवाहक विचार असून तो संशोधनाचा आधार असतो थोडक्यात गृहीत कृत्यांना सामाजिक संशोधनाच्या बाबतीत अतिशय महत्त्व आहे गृहीत कृत्ये ही स्पष्ट असावी त्यामध्ये विशिष्टता हा गुण असावा. अनुभव जन्यता उपलब्ध तंत्राशी संबंधित असे गृहीत कृत्य असावे गृहीत कृत्य ठरवताना व्यक्तिगत अनुभव अतिशय

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 8.632, Issue NO, (CDXI) 411-B
ISSN : 2278-9308
April, 2023

भूगोल विषयातील सामाजिक संशोधन पद्धती — एक अध्ययन

प्रा. अभिजीत प्रभाकर दोड
श्रीराम कला महिला महाविद्यालय धामणगाव रेल्वे जिल्हा अमरावती.
ई—मेल —abhijeetdoad1@gmail.com

भूगोल हा एक अतिशय प्राचीन विषय असून मानवाची उत्पत्ती झाल्यानंतर सर्वप्रथम ज्या विषयाचा अभ्यास केला गेला त्यामध्ये भूगोल विषयाचा समावेश होतो. सुमारे ४६० कोटी वर्षापूर्वी पृथ्वीचा जन्म झाला व साडेतीनशे वर्षापूर्वी पृथ्वीवरील पहिला जीव जन्माला आला यामध्ये सूक्ष्मजीव पक्षी प्राणी यांचा विकास होत गेला साधारणता २० लाख वर्षाआधी मानवाचे पृथ्वीवर आगमन झाले सर्वप्रथम मानवाने रानोमाळ भटकून शिकारीच्या माध्यमातून आपली उपजीविका पूर्ण केली परंतु साधारणता दहा हजार वर्षापूर्वी मानवाने कृषीचा शोध लावला हा शोध महिलांनी लावला हा शोध लागल्यानंतर मानवाचे भटके जीवन स्थिरस्थावर व्हायला लागले यामधून मानवाला भरपूर वेळ मिळू लागल्याने त्याने इतर प्रश्नांची उत्तरे मिळवण्याचा प्रयत्न केला मानव हा प्राणी अगदी सुरुवातीपासून जिज्ञासू असल्याने त्याला अनेक प्रश्न पडत होते याचे उत्तर मिळवण्यासाठी त्याने आपल्या परीने अभ्यास केला यामधूनन मग अनेक शास्त्रांना उगम झाला यामध्ये भूगोल विषय हा विशेष महत्त्वाचा आहे कारण त्याला सर्व विषयाची जननी असं सुद्धा म्हटलं जाते कारण अगदी सुरुवातीला मानवाने त्या सभोवताली त्याला जे दिसेल त्याने वर्णन केले होते ज्याना समावेश भूगोल या विषयांमध्ये होतो. जसजसा काळ लोटत गेला तसतसा अनेकविध शास्त्रांचा उगम झाला व ही सर्व शास्त्रे भूगोल विषयातूनच निर्माण झालेली आहेत आज २१ व्या शतकामध्ये आपण असे पाहतो की मोठ्या प्रमाणामध्ये भूगोल विषयाचा विकास झाला असून त्यामध्ये प्रचंड प्रमाणात संशोधन कार्य सुरू आहे

संशोधन हा विषय नवीन ज्ञान मिळवण्याकरता अतिशय आवश्यक आहे. संशोधनाचा अर्थ ज्ञानासाठी शोध याप्रमाणे घेतला जातो कुठल्याही गोष्टीचे उत्तर शोधण्यासाठी वैज्ञानिक पद्धतीचा अवलंब केला जातो 'वेबस्टर डिक्शनरी च्या मते संशोधन ही अत्यंत काळजीपूर्वक व टीकात्मक स्वरूपाची चौकशी असून त्याद्वारे तथ्ये आणि तत्वे शोधली जातात. काहीतरी निश्चित ज्ञान प्राप्त करण्यासाठी यात जाणीवपूर्वक तपास केला जातो संशोधनकार्य चा अभ्यास करत असताना सर्वप्रथम शास्त्र म्हणजे काय हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे. जे आर्थर थॉमसन यांच्या मते पक्षांचा अभ्यास नेहमीच जीवशास्त्रीय असतो असे नाही कारण तो अभ्यास भौगोलिक अर्थशास्त्रीय वैद्यकशास्त्रीय अशा अनेक विविध दृष्टिकोनातून देखील केला जाऊ शकतो कुठल्याही शास्त्राची काही मूलभूत तत्वे असतात त्यावरच तो विषय शास्त्र म्हणून गणला जातो यात अनुभव प्रमाण्य सापेक्ष संकल्पनांचा उपयोग वस्तू निश्चितेवरील श्रद्धा नैतिक तटस्थता सामान्य करण भविष्य कथन प्रकट पद्धती यांचा समावेश होतो कुठल्याही शास्त्राचे संशोधन करण्यासाठी बऱ्याच गोष्टींचा उलगडा करणे आवश्यक असते संशोधन हा शब्द इंग्रजी भाषेत आलेला असून संशोधनाची व्याख्या पुढीलप्रमाणे केली जाते हेरिंग यांच्या मते शास्त्रीय संशोधन ही एक संचयी प्रक्रिया आहे विशेषत: सामाजिक शास्त्रामध्ये ती एका नकारात्मक प्रक्रिया सुद्धा आहे केवळ ज्ञान संपादन करून नव्हे तर कालबाह्य गृहिते रद्द करून सुद्धा सुजन क्षमता विकसित होऊ शकते कुठलेही संशोधन करत असताना संशोधनाच्या काही शास्त्रीय पायऱ्या आहेत त्या चढूनच संशोधन करणे यथार्थ ठरते कुठल्याही विषयाच्या संशोधना करता समस्या सूत्र निरीक्षण वर्गीकरण गृहीत कृत्य पडताळणी संशोधन आराखडा तथ्य संकलन तथ्यांचे विश्लेषण व निष्कर्ष तसेच सामान्य करण तथ्यांचे पूर्व कथन व सर्वात शेवटी अहवाल आवश्यक असतो भूगोल हा विषय सामाजिक शास्त्रामध्ये समाविष्ट असून सामाजिक शास्त्रांच्या संशोधनाच्या व्याख्या महत्त्वपूर्ण असून त्याद्वारे भूगोल व इतर विषयांचे संशोधन केल्या जाते स्लीसिंजर व स्टीवनसन यांच्या मते ज्ञानाच्या कक्षा विस्तारित करणे आणि त्याची अचूकता तपासणे आणि सिद्धांताच्या मांडणीसाठी किंवा कलेच्या व्यावहारिक उपयोगासाठी हे ज्ञान कितपत सहाय्यभूत ठरते हे पाहण्यासाठी शास्त्रीय पद्धती शोधून काढणे व त्याचे विश्लेषण करणे आणि सामाजिक जीवनाच्या संकल्पना मांडणे म्हणजे सामाजिक संशोधन होय कुठलेही सामाजिक

Scanned by CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -8.632, Issue NO, (CDXI) 411- B
ISSN : 2278-9308
April, 2023

INDEX-B

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	भूगोल विषयातील सामाजिक संशोधन पद्धती – एक अध्ययन	प्रा. अभिजीत प्रभाकर दोड	1
2	स्थानिक इतिहास लेखनातील समस्या व उपाय	प्रा. अजय म. लाकडे	5
3	बुलढाणा जिल्ह्यातील नगर वर्गवारीचे प्रारुप	डॉ.अंबरीष काळीकर	8
4	भारतातील सहकारी चळवळ, सद्यस्थिती, आव्हाने व उपाययोजना	प्रा. डॉ. दिलीप का. खुपसे	18
5	पडघवली या कादंबरीतील समाज जीवन	कु. दिपाली खोबरखेडे , डॉ. सौ. भारती खापेकर	21
6	आंबेडकरी साहित्यातील स्वकथन : एक नवप्रवाह	देवीदास गेंदुजी मेटांगे	24
7	मानवी अधिकारव महिलांचे प्रश्न	प्रा. अरुण मुकुंदराव शेळके	29
8	भूगोलशास्त्रातील संशोधन कार्यात भौगोलिक माहिती प्रणाली तंत्राची उपयुक्तता	प्रा. डॉ. दिलीप नि. लांजेवार	31
9	संघर्ष आणि मानवाधिकार	प्रा. डॉ. विकास कृष्णराव जुनगरी	35
10	शैक्षणिक ग्रंथालयात माहिती साक्षरता: एक अभ्यास	गौतम म. खोबरागडे , डॉ. सत्यप्रकाश निकोसे	38
11	किशोरांच्या आहाराविषयक सवयींवर माहीती तंत्रज्ञानाचा परिणाम	प्रा.कल्पना वामनराव गोंडे	41
12	भारतीय बँकिंग क्षेत्रावर कोविड-19 चा झालेला प्रभाव	प्रा.डॉ. के. व्ही.डवळे	45
13	संशोधन पद्धती	प्रा. डॉ. माधुरी पंडितराव राखुंडे	47
14	डॉ. जयंत नारळीकरांच्या मराठी विज्ञान कथांमधीलज्ञान व मनोरंजन	सौ.मंगला नरेंद्र लांडे , डॉ.सौ.भारती खापेकर	53
15	यवतमाळ जिल्ह्यातील कृषी व्यवसायामुळे घडून येणारे जल प्रदूषण	प्रा. डॉ. कल्पना देशमुख ,कु. मयुरी नंदकुमार ठाकरे	57
16	ताराबाई शिंदे, व पं.रमाबाई यांचे स्त्रीमुक्ती विषयीचे विचार	प्रा. डॉ. नंदकुमार गणेशराव भाकरे	62
17	संशोधनात तथ्य संकलनाची भूमिका	पल्लवी पुरुषोत्तम कोटंबे	65
18	महाराष्ट्रातील ग्रंथनिर्मिती प्रक्रियेमध्ये प्रकाशकांचे योगदान	प्रमोद वा. तडस , प्रा.डॉ. सुनिल ह. उरकुडकर	70
19	संशोधन कार्यात संशोधन आराखड्याचे महत्व	प्रा. डॉ. प्रतिभा काळमेघ	75

Scanned by CamScanner

Editorial Board

Chief Editor -
Prof.Virag S.Gawande,
Director,
Aadhar Social Research &,
Development Training Institute, Amravati. **[M.S.] INDIA**

Executive-Editors -

- **Dr.Dinesh W.Nichit** - Principal, Sant Gadge Maharaj Art's Comm,Sci Collage, **Walgaon.Dist. Amravati.**
- **Dr.Sanjay J. Kothari** - Head, Deptt. of Economics, G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage Chandur Bazar Dist. Amravati

Advisory Board -

- **Dr. Dhnyaneshwar Yawale** - Principal, Sarswati Kala Mahavidyalaya , Dahihanda, Tq-Akola.
- **Prof.Dr. Shabab Rizvi** ,Pillai's College of Arts, Comm. & Sci., New Panvel, Navi Mumbai
- **Dr. Udaysinh R. Manepatil** ,Smt. A. R. Patil Kanya Mahavidyalaya, Ichalkaranji,
- **Dr. Sou. Parvati Bhagwan Patil** , Principal, C.S. Shindure College Hupri, Dist Kolhapur
- **Dr.Usha Sinha** , Principal ,G.D.M. Mahavidyalay,Patna Magadh University.Bodhgay Bihar

Review Committee -

- **Dr. D. R. Panzade,** Assistant Pro. Yeshwantrao Chavan College, Sillod. Dist. Aurangabad (MS)
- **Dr.Suhas R.Patil** ,Principal ,Government College Of Education, Bhandara, Maharashtra
- Dr. **Kundan Ajabrao Alone** ,Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur Tal-Daryapur, Dist-Amravati.
- **DR. Gajanan P. Wader** Principal , Pillai College of Arts, Commerce & Science, Panvel
- **Dr. Bhagyashree A. Deshpande,** Professor Dr. P. D. College of Law, Amravati]
- **Dr. Sandip B. Kale,** Head, Dept. of Pol. Sci., Yeshwant Mahavidyalaya, Seloo, Dist. Wardha.
- **Dr. Hrushikesh Dalai** , Asstt. Professor K.K. Sanskrit University, Ramtek

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers.

- Executive Editor

Published by -
Prof.Virag Gawande
Aadhar Publication ,Aadhar Social Research & Development Training Institute, New Hanuman Nagar, In Front Of Pathyapustak Mandal, Behind V.M.V. College,Amravati
(M.S) India Pin- 444604 **Email :** aadharpublication@gmail.com
Website : www.aadharsocial.com **Mobile :** 9595560278 /

Scanned by CamScanner

Impact Factor – (SJIF) –8.632 **ISSN – 2278-9308**

B.Aadhar

Single Blind Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

April -2023

ISSUE No - (CDXI) 411 -B

Research Methodology

Prof. Virag.S.Gawande
Chief Editor
Director
Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Dr. D. D. Koturwar
Executive-Editor
Principal,
Bhausaheb Bhore Shivshakti Arts & Commerce College Babhulgaon Dist. Yavatmal,

Prof. Dr. C. D. Thakare
Editor
Head, Department or Geography ,
Bhausaheb Bhore Shivshakti Arts & Commerce College Babhulgaon Dist. Yavatmal,

Aadhar International Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

Scanned by CamScanner

Impact Factor-8.632 (SJIF) ISSN-2278-9308

ISSUE No - (CDXI) 411 April - 2023

B.Aadhar

Single Blind Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

SPECIAL ISSUE

Research Methodology

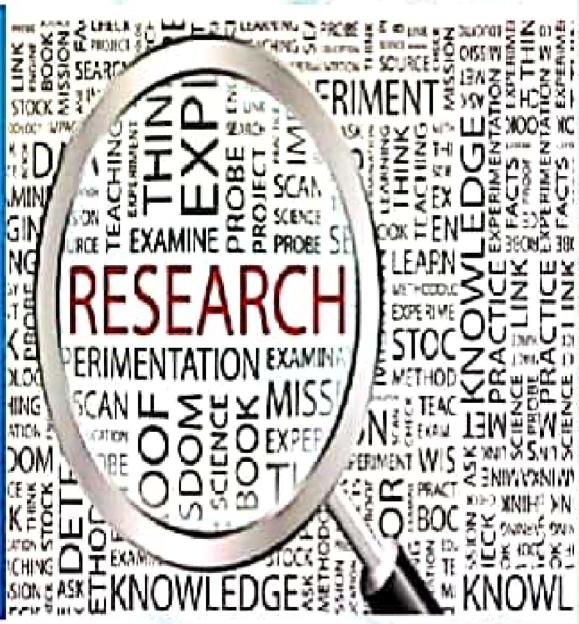

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Executive Editor
Dr. D. D. Koturwar
Principal
Bhausaheb Bhore Shivshakti
Arts & Commerce College
Babhulgaon Dist. Yavatmal,

Editor
Prof. Dr. C. D. Thakare
Head, Department or Geography ,
Bhausaheb Bhore Shivshakti
Arts & Commerce College
Babhulgaon Dist. Yavatmal,

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

Scanned by CamScanner